

Vensters van vroomheid: Goudse kerken in cultuurhistorisch perspectief

**Bijdrage van dr. A.L.H. (Tom) Hage voor de studiedag
'Zicht op de kerk in Gouda'
21 maart 2009**

1. Inleiding

Uitgangspunt voor mijn titel is het gezegde '*de ogen zijn een venster van de ziel*', zo zijn kerken vensters van vroomheid. Kerken geven zicht op vroomheid, het zijn plaatsen van religiositeit, die in het gebouw tot uitdrukking komt. Dat is een van de lijnen van waaruit ik naar kerken wil kijken.

Daarnaast is er een tweede lijn: kerkgebouwen als zichtbare uitdrukkingen van geloof manifesteren zich in een historische context die mede bepalend is geweest voor die uitdrukking: maatschappelijke, politieke en culturele factoren - dat geldt net zo goed voor de Gereformeerde Gemeentekerk die we vanochtend bezocht hebben als voor de Oud-Katholieke kerk als voormalige roomse schuilkerk aan de Gouwe en voor de Sint Jan.

Dat is er nog een praktisch probleem: welke gebouwen kies je, want als een plaatje maakt van Goudse religieuze gebouwen - en zelfs als je de locaties buiten beschouwing laat die in de loop der eeuwen zijn verdwenen of zijn afgebroken - dan komt je tot een zeer gevuld plaatje: zo'n dertig religieuze genootschappen.

Omdat keuze noodzakelijk is en het cultuur*historische* een belangrijke plek wil geven, en tegelijkertijd 'het zien' tot zijn recht komt, heb de volgende opzet:

2. Nieuwe kerkgebouw van de Gereformeerde gemeente

Meest recente religieuze gebouw.

Rand van de stad, nieuwbouw: opvallend fenomeen in deze tijd.

Vormgeving/interieur/exterieur - ik weet niet welke kerken recent vanuit de Gereformeerde Gemeenste zijn gebouwd, en daarom is het niet zo makkelijk te zeggen in hoeverre deze vormgeving representatief is of op een eigen concept of vernieuwing wijst. Wat ik wel kan, is een vergelijking maken met het voormalige kerkgebouw aan de Ronsseweg, dat uit 1965 dateert [afb. 2] en tot stand is gekomen, of beter is voortgekomen uit de scheuring van 1953 en mede als gevolg van het feit dat uiteindelijk de Stationskerk toegewezen werd na een rechterlijke uitspraak aan de Gereformeerde Gemeenten in Nederland.

Het heeft er alle schijn van dat de kerk van 1965 is ontworpen vanuit geen andere dan functionele overwegingen: alles lijkt tot het minimale beperkt: het is een ruimte waar mensen kunnen samenkomen met preekstoel, orgel, doopvont kansel, banken - is deze soberheid een gevolg van financiële beperkingen of ook van een principiële, in die zin dat men met dit concept meende te staan in de reformatorische traditie als het gaat om kerkbouw? Het accent op de ruimte als functionele ruimte omdat de kerk vanuit protestantse hoek als heilige plaats, als gewijde ruimte had afgedaan?

Met een beetje goedwillende fantasie zou men er een mislukte basilica in kunnen zien - dat waren in de klassieke wereld niet meer dan zakelijke ontvangsthallen die later door christenen als kerke werden gebruikt; daar zat ook de keuze achter dat de plaatsen waar de gemeente samenkwam niet mocht lijken op de joodse synagogen of de heidense tempels: zo werd eigenlijk een geneutraliseerde ruimte benut en ik denk dat in die zin het kerkgebouw van 1965 op een basilica lijkt; de ruimte is neutraal.¹

¹ Artikel RD, <http://www.refdag.nl/artikel/1379199/Een+kerkgebouw+zegt+veel+over+de+gemeente.html>

"Een kerkgebouw zegt veel over de gemeente"

11-12-2008 10:19 | gewijzigd 11-12-2008 11:09 | Wim van Egdom

Van der Meer geeft ook enkele kenmerken: de basilica richt zich naar binnen, hij is naar buiten toe onopvallend; geen pronkgebouw, bevindt zich tussen de andere huizen in de stad en niet uitstekend boven de rest. Elementen die ook op dit gebouw aan de Ronsseweg van toepassing zijn. Duidelijk is wel dat het nieuwe gebouw een andere geest ademt. Om te beginnen is er bewust ruimte gemaakt voor ornamentiek/ symboliek:

“Opvallend is de bijzondere raampartij van de kunstenaar Arie van der Spek uit Nieuw-Beijerland, die een visioen uitbeeldt van de Bijbelse profeet Ezechiël (hoofdstuk 47).

In beeldspraak: van onder de tempeldorpel komt een waterstroompje, dat uitmondt in brede stromen, waarin zelfs wordt gevist en waarlangs bomen uitbundig groeien en vruchten dragen. De bedoeling is duidelijk: slechts Gods geest kan ons terugbrengen in -uiteindelijk- een paradijselijk eeuwig leven met God² - aldus een bericht de Goudse Post³.

Ik heb de iconografische traditie van Ezechiël 47 onderzocht, maar die is niet zo sterk verspreid als die van Ezechiël 37, dal van de dorre doodsbeenderen, maar ik vond er van Ez. 47 wel een in de r-k parochiekerk te Driel. [afb. 3]

Vervolgens zit achter de: architectuur een duidelijk concept [afb. 4]

“De enorme hoogte (bijna 30 meter) van de *kathedraalachtige kerk* imponeert binnen nog meer dan van buitenaf. Wanneer de (drie) kerkklokken luiden, komt de sfeer van een grote kerk nog meer uit.”⁴ Aan de ingebruikname van het *modern-gotisch* vormgegeven kerkgebouw ging een bouwperiode van 14 maanden vooraf.

Binnen valt nog extra op hoe hoog het gebouw is. Hoog en licht. Een rand van ramen langs de hoog oprijzende bogen laat de kap als het ware zweven op het gebouw. Er is gekozen voor het gebruik van hout, voor lichte tinten, blauwe accenten, kleurige ramen. Maar het opvallendst zijn toch de ramen in de grote kerkzaal. Het beste effect ontstaat als de zon schijnt, vertelt Verdouw. „Dan wordt er in de kerk een schitterend kleurenspeel op muren en plafond zichtbaar” - stukje hemels Jeruzalem om in de symboliek van de gotiek te blijven?

Ook de afmetingen en kosten zijn indrukwekkend: “We gaan van 2.900 naar 11.500 vierkante meter kaveloppervlak. Daarop staat een enorme kerkzaal, 10 vergaderruimten, onder andere voor het vele jeugdwerk, een inpandige kosterswoning en op eigen terrein 227 parkeerplaatsen en 550 fietsplaatsen. De 6,6 miljoen euro die dat heeft gekost, moet de gemeenschap zelf opbrengen, al hebben we natuurlijk veel geld kunnen lenen. Er is ook enorm veel geld geschonken, mede door allerlei acties van gemeenteleden”, aldus Verdouw. Binnen in de kerk wacht nog slechts één onderdeel op *vervolmaking*, namelijk het 30 stemmen tellende Van Vulpen-orgel is wordt in april in gebruik genomen.

Opvallend, naast de terugkeer van de glassymboliek in het gebouw, is de omschrijving van de kerk als ‘modern-gotisch’ kathedraalachtig vormgegeven gebouw, dat imponeert in afmeting en kosten, die opgebracht zijn door de (eigen) gemeenschap.

Die parallel met de gotiek is in om verschillende redenen verdedigbaar: omdat ook de gotische kathedraal een schepping is waarin de soberheid wordt afgeworpen. “Doordat de steunberen werden verbeterd, konden de kerken ineens veel hoger worden. En in de muren kwamen grote ramen waardoor de kerkruimte lichter werd.

Vervolgens: de kerk was niet meer zozeer de veilige plaats waar je mocht rusten in God. De kerk, de kathedraal moest je volstrekt overweldigen. Jij bent klein en God is groot. De kerk werd veel meer een afschaduw van de hemel”. De gotiek werd niet geïnspireerd door de idee van eenvoud - Tenslotte: de kerk heet in de volksmond ‘De Mijter’, is bisschopsmuts, kathedraal, dus de eerste Gereformeerde Gemeente kathedraal.

Kortom: hier heeft zich naar mijn mening een overgang voltrokken als van basilica naar kathedraal en vroeger eeuwen, zij het kleinschaliger.

Kortom dit gebouw is in opvallend contrast met de vorige kerk aan de Ronsseweg en in de uitvoering zitten allerlei -letterlijke - elementen die ook werkzaam en aantoonbaar zijn bij de bouw van gotische

² http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/GP/20081119/GP_GP-1-47_081119_1.pdf (19 nov 2008, bericht in de Weekkrant, Goudse Post, ‘Open huis kerkgebouw’, p.47

³ <http://www.parochemariageboortedriel.nl/dekerk/interieur.html>

⁴ Ibidem als 2

kerken - tot en met een zeker zelfbewustzijn dat voor de onbevungen toeschouwer neigt naar triomfalisme.

3. De Gouwekerk [afb. 5, 7]

Is de nieuwe kerk van de Gereformeerde Gemeente een opvallende verschijning in het Goudse die de aandacht trekt, hij wordt toch nog altijd overtroffen door wat nog wel genoemd wordt de 'Gouwekerk' : tussen 1902-1904 door architect en aannemer C.P.W. Dessing ontworpen en gebouwde neo-gotische kerk, met een imposante torenspits die nog steeds het silhouet van de stad domineert⁵.

De Gouwekerk was niet het eerste enigszins triomfalistische kerkgebouw in het kader van de r-k kerkelijke emancipatie sinds de grondwet 1848 als nieuw onderkomen - Daaraan voorafgegaan de zgn Kleiwegkerk, 1897, [afb. 6] schip 38 meter hoog en 50 meter lang, de toren van 62 meter. - architect was A.C. Bleys⁶, een leerling van P.J.H. Cuypers - de toren liet nog even op zich wachten maar werd in 1902 voltooid - het jaar waarin dus de triomftocht voortgezet werd door de start van de bouw van de Gouwekerk.

De Gouwekerk is een architectuur die neo-gotisch is en duidelijk in lijn is met de architectuur van Pierr Cuypers⁷

Petrus Josephus Hubertus (Pierre) Cuypers (Roermond, 16 mei 1827 – aldaar, 3 maart 1921) was een beroemd Nederlands architect. Zijn naam wordt vaak in een adem genoemd met het Rijksmuseum (1876-1885) en het Centraal Station (1881-1889), beide in Amsterdam.

Cuypers was echter in de eerste plaats een architect van kerken. Hij ontwierp meer dan 100 kerken, waarvan er ongeveer 70 werden uitgevoerd.

Cuypers was de eerste Nederlandse architect die zich verdiepte in de constructionele eigenschappen van de *gotiek* en het ook aandurfde die principes in de praktijk te brengen. Zo was hij de eerste architect sinds eeuwen die weer gemetselde gewelven toepaste.

Ook was het Cuypers die voor een echte ommezwaai zorgde. Geleidelijk werd het decoratief toepassen van gotische vormen vervangen door de echte *neogotiek* waarbij de bouwkundige principes van de gotiek minstens zo belangrijk zouden zijn als de vormen. Om zijn kennis van de gotiek te vergroten volgde Cuypers in ca. 1854 enkele lessen bij de Franse architect E.E. Viollet-le-Duc, met wie hij bevriend raakte.

Cuypers' werk trok de aandacht van de katholieke schrijver Joseph Alberdingk Thijm, die Cuypers' neogotische werk in het blad *Dietsche Warande* als *de ware katholieke architectuur beschreef*

Die relatie is begrijpelijk: de inspiratie voor die emancipatie werd in de Middeleeuwen gezocht, in de periode van de ongedeelde kerk onder leiding van Rome, dus de neogotiek is de uitdrukking van dat streven.

Inderdaad zou na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 de neogotiek snel de katholieke stijl bij uitstek worden. Alberdingk Thijms reclame voor Cuypers had tot gevolg dat de architect vanaf 1859 ook boven de grote rivieren ging bouwen, te beginnen met de Sint-Laurentiuskerk in Alkmaar.

Cuypers' kerkelijke werk was aanvankelijk sterk beïnvloed door de 13e eeuwse Franse gotiek. Volgens Alberdingk Thijm moest de gotiek eerst opnieuw ontdekt worden voordat de architectuur verder kon worden ontwikkeld omdat de [Reformatie](#) voor een breuk in de traditie had gezorgd. Verspreid over Nederland bouwde Cuypers een groot aantal kerken waarin deze Franse invloed een vooraanstaande rol speelde.

De *Kleiwegkerk* - die wel een schepping was van een directe leerling van Cuypers - zoals gezegd, A.C. Bleys - werd nog geen eeuw na zijn voltooiing in 1964 gesloopt om plaats te maken voor de tot op heden bestaande vestiging van Ven D op de Kleiweg.

De Gouwekerk - officieel de Sint Jozefkerk - ook al is hij niet ontworpen door een directe leerling van Cuypers, draagt wel degelijk de sporen van zijn invloed - als je hem vergelijkt met de *Vondelkerk* in Amsterdam - die wel van Cuypers is - dan vallen de overeenkomsten direct op. [afb. 7, 8]

⁵ 1000jaar, p.499

⁶ http://nl.wikipedia.org/wiki/Adrianus_Bleijs

⁷ http://nl.wikipedia.org/wiki/Pierre_Cuypers

De neogotische uit rode baksteen opgetrokken kerk is een driebeukige kruisbasiliek met een door zijkapellen geflankeerd, vijfzijdig gesloten koor. Op de kruising van het dak staat een hoge zeshoekige houten spits (hoogte toren 80m).

In 1979 moest deze kerk worden verkocht, en kwam hij in handen van de Stichting Johan Maasbach Wereld Zending. Maar ook deze - met een gemeenschap van ca 150 leden in Gouda - beschikt niet over voldoende financiële middelen om het pand te behouden, zodat het sinds 2008 te koop staat, na een restauratie van ruim zes jaar en die nu bijna is afgerond. Vraagprijs is 3,5 miljoen euro ... Deze kerk met een *vieringtoren van tachtig meter hoog, nummer negentien op de lijst van hoogste kerktorens van Nederland*, is dus een herinnering aan triomfalistische periode van kerkherstel waarvan men bij de aanvang nooit gedacht zou hebben dat deze zo zou eindigen ...

4. Schuilerkerken

Aan deze periode van opkomst en neergang van de r-k kerk ter plaatse, met als herinnering een triomfalistische kerktoren die tot op heden een stadsbeeld bepalend element is, is wel een andere periode voorafgegaan met een geheel ander karakter: 1572-1795, de periode van achterstelling en een vaak moeizaam bewegen in de marge: de periode van schuilerkerken, waarvan we straks er een gaan bezichtigen, de voormalige schuilerkerk aan de Gouwe, thans in gebruik als Oud-katholieke kerk. We trekken weer dezelfde lijnen: als venster van vroomheid in relatie tot de historische context.

Die moeizame periode begon na de *'alteratie' van 1572*: 21 juni jonkheer Van Swieten neemt de stad voor de prins van Oranje waarbij het stadbestuur wel behoud van vrijheid van religie bedingt - zoals bijna alle andere Hollandse steden (aldus van Eck, diss. P.15).⁸ 10 juli gewelddadigheden in de kerk, die op slot gaat door het stadbestuur. Eerst proberen stadsbestuur, Van Swieten en de Prins tot een soort oecumenische dienstregeling te komen waarin de pastoor zich zou moeten voegen, maar als hij dat weigert wordt hij door het stadbestuur uit zijn ambt gezet [en wordt op 8 februari 1573 de St Jan door de gereformeerden binnengedrongen, waarna opnieuw sluiting volgt] *Als in april 1573 de staten van Holland besluiten dat de openbare uitoefening van de roomse religie verboden is, is kort daarop het gebruik van de St Jan voor gereformeerde diensten een feit en wordt het interieur de kerk van roomse elementen gezuiverd.*

Voordat we onze blik richten op deze kerk, kijken we dus eerst hoe het de het rooms-katholieke volksdeel van de stad verging en zich kerkelijk probeerde te handhaven en te reorganiseren.

1. staties en omvang van de r-k gemeenschap [afb. 9]

Er werden zgn staties gevormd - standplaats van een priester die tot een *missie in partibus infidelium* behoort, dus eigenlijk een soort zendingspost: eigenlijk een soort parochie in oprichting. Uiteindelijk ontstonden er vijf grote staties, zowel van seculiere geestelijken als van reguliere, dwz van kloosters, zoals van de minderbroeders en van de jezuiten. Ik noem er twee die in dit verband van belang zijn, nl. statie *St. Jan Baptist* (sinds 1630) op de (West-)Gouwe, - dus op de plek waar nu de oud-katholieke kerk staat - en de *Minderbroederstatie* op de (Hoge) Gouwe, op de plek waar dus nu de Gouwekerk staat.

Vanuit een *protestants perspectief* zou misschien het beeld aanwezig kunnen zijn dat Gouda een protestantse stad was, en waar het roomse kerkelijke en parochiale leven een te verwaarlozen rol speelde; maar dat blijkt absoluut niet het geval te zijn geweest. Behalve de twee genoemde staties waren er nog minstens drie en ook de *aantalen belijdende roomsen*, voorzover uit missieverslagen bekend, correspondeert daarmee:

1622 drie à vierduizend, 1635 meer dan vier duizend en 1656 ca zesduizend roomsen, dat was de helft van de toenmalige bevolking⁹.

Soortgelijke cijfers ook bij Van Eck (p.107): de oudste pastoor na de alteratie had in 1612 ca 500 gelovigen onder zijn bediening, de andere cijfers als hierboven; in 1622 totale bevolking 14527, waarvan ca 5000 recent geïmmigreerde protestantse Vlamingen, dus een aanzienlijk aantal. Ik vermoed dat deze gegevens uw zicht op de kerk in Gouda wat nuanceren of aanvullen.

Vgl ook Israëls: Gouda had ivm de Hollandse steden in 1616 de meeste katholieken (2000).

⁸ Van Eck, diss. p. 15, verwijst naar Kesper, Goudse vroedschap en de religie, p. 392-393

⁹ Gouda 1272,p. 292

2. kerkelijke kunst

De constatering dat Gouda halverwege de zeventiende eeuw nog voor bijna de helft een 'roomse' stad was, zij het niet duidelijk zichtbaar, betekent ook dat er veel meer aan met dat bevolkingsdeel verbonden 'kunst' aanwezig is geweest dan men zou aannemen: als we het hebben over de *Hollandse* schilderkunst van de zeventiende eeuw dan hebben we andere associaties dan met rk kerkelijke kunst, of in opdracht van rk kerken, - dat verbinden we met de katholieke barok in bij voorbeeld Vlaanderen, met Antwerpen e.d. waar Rubens werkte.

Maar ook op dit punt verdient het zicht wat bijgesteld te worden - dat is tenminste de onontkoombare conclusie uit het onderzoek dat Van Eck hierover voor Gouda heeft verricht. Voor de schuilkerken in Gouda werd veel kunst voortgebracht, van hoge kwaliteit

Laat ik een enkele illustratie geven - en dan beperk ik mij tot de schilderkunst

Een naam die hier genoemd moet worden is die van Wouter Pietersz Crabeth II (1594-1644) kleinzoon van de beroemde Crabeths die een aantal glazen voor de St Jan heeft ontworpen. Deze Wouter heeft een aantal schilderijen vervaardigd voor de St Jan Baptist parochie [afb. 10, 11]

Wouter Pietersz Crabeth werd in 1594 geboren als zoon van de schepen en burgemeester Pieter Woutersz Crabeth; hij was een kleinzoon van de bekende glazenier Wouter Crabeth I, naar wie hij ook was vernoemd. Crabeth vertrok rond 1613 via Frankrijk naar Italië en werd in Rome lid van de zogenaamde "De Roomsche Schildersbent" de 'Bentvueghels'. In sommige van zijn werken is de invloed van Caravaggio duidelijk te herkennen, bijv. in de "Ongelovige Thomas". [afb. 12] In 1626 keerde hij weer terug naar Gouda en werd daar tot schutter beëdigd. In 1628 trouwde hij aldaar met de burgemeestersdochter Adriana Vroesen. In ditzelfde jaar werd hij - tijdens het burgemeesterschap van zijn vader - benoemd tot kapitein van de schutterij. Diverse schilderijen van Crabeth zijn gemaakt in opdracht van pastoor Petrus Purmerent van de statie St. Jan Baptist te Gouda (later de Oud-katholieke Kerk).

De schilder Crabeth behoorde dus tot de stadselite, vader was burgemeester, getrouwd met een burgemeestersdochter, was niet gereformeerd (trouwde niet in de kerk¹⁰), was waarschijnlijk remonstrants, kon zonder problemen met medeweten van zijn vader die burgemeester was, voor de pastoor van een schuilkerk kennelijk een kolossaal altaarstuk van 2 bij 3 vervaardigen in zijn atelier - dit is een intrigerende constatering: een remonstrantse kunstenaar vervaardigde voor een schuilkerk met medeweten van het stadsbestuur een altaarstuk. Dit geeft een mooie inkijk in het politieke en godsdienstige klimaat van die tijd, het wekt de indruk van een tolerant klimaat. De vraag is nu of dit inderdaad zo was en of Gouda in dit opzicht representatief is voor het Hollandse stedelijke klimaat in de zeventiende eeuw.

3. de politiek/godsdienstige kaders

Die vraag is niet zo makkelijk te beantwoorden - misschien is het beter om hem aan het eind te stellen als we als laatste schakel ook nog een blik op de Sint Janskerk hebben geworpen - daarmee zijn we van de rand van de stad (Gereformeerde Gemeente) in het hart van de stad terecht gekomen.

5. De Sint Jan

Vensters van vroomheid: hier in het bijzonder het geval: dat heeft ook te maken met de ontstaansgeschiedenis van deze kerk: de St Jan en zijn beglazing grofweg in dezelfde halve eeuw zijn gerealiseerd, nl. van ca 1550 tot 1600.

Dat is een meer dan gemiddeld *turbulente periode* geweest - dat behoeft nauwelijks toelichting, de politieke en religieuze tegenstellingen zijn kenmerkend voor de dynamiek van die tijd, traditie en vernieuwing, beide, met als memorabele momenten de beeldenstorm van 1566, de deelname van de stad aan de opstand, de alteratie van 1572/73, waarbij dus de St Jan het kerkgebouw werd voor de diensten van de christelijk gereformeerde religie -

Daardoor bieden gebouw en glazen dus een uitstekend decor om zicht te krijgen op het geestelijk klimaat dat dit gebouw tot uitdrukking heeft gebracht, maar ook op de kerkelijke en stedelijke gezagsdragers in dat spanningsveld van religie en politiek dat de gemoederen beheerste, nader te bepalen. Ik doe enkele peilingen.

¹⁰ Eck, p.44, trouwde voor de schepenen

Eerst het gebouw: Aan de herbouw van de kerk na de brand van 1552 gaat een lange geschiedenis vooraf die begint in de 13^e eeuw als hofkapel van de heren van der Goude, maar laatste kwart van die eeuw de functie van parochiekerk kreeg. Eind 15^e eeuw (1475-1485) werd de kerk vergroot tot een vijfbeukige kerk en werd hij verlengd met een nieuw koor met een vijfzijdige kooromgang (voor 1510). Omstreeks 1515 begon met verdere uitbouw/vergroting: de buitenste zijbeuken werden veranderd in dwarskapellen en het middenschip zou verhoogd zou worden met een lichtbeuk. De grote brand van 1552 doorkruiste de gemaakte en ten dele reeds uitgevoerde plannen: de net voltooide dwarskapellen werden hersteld en het middenschip werd opgetrokken waarbij de traveemaat tussen de zuilen werd verdubbeld. De verhoging van het middenschip met een lichtbeuk vond plaats in de jaren negentig van de 16^e eeuw.

Dit bouwproject is een onderneming geweest van kerkbestuur en vroedschap samen, het is een samengaan van kerk en staat ook in dit opzicht - de dwarsverbindingen daartussen waren heel normaal.

Drijfveer van deze opdrachtgevers was - vergelijk het kerkgebouw van de Ger Gemeente - om zich te etaleren, om de status en het aanzien van Gouda als behorend tot de belangrijke Hollandse steden tot uitdrukking te brengen, etaleren van stedelijke aspiraties.

Dat wordt dus zichtbaar in die zin dat er een groots en imponerend gebouw werd neergezet dat *enerzijds aansloot op de tradities van de gotiek* - zie het verlengde, vijfzijdige koor met zijn twaalf pilaren en spitsbogen en de verhoging van het middenschip, [afb. 13] *anderzijds modern door een het middenschip te herscheppen tot een grote ruimtelijkheid door de afstand tussen de pilaren te vergroten/verdubbelen en gebruik te maken van de rondbogen, mijns inziens een vernieuwing die renaissancestisch van oorsprong is.* [afb.14]

Dus traditie en vernieuwing, waarbij een modern gebouw werd neergezet als uitdrukking van stedelijke trots.¹¹

Maar het is meer dan uitdrukking stedelijk prestige, er is een devotioneel aspect mee verweven, en dat aspect drukt zich nog steeds uit in de traditie en de grondvorm van de gotiek en de daarmee verweven symboliek: dat is onder meer het beeld van het hemelse Jeruzalem, zoals beschreven in Openbaring 21: nieuwe hemel en aarde: de sterren in de gewelven, plafond doen me denken aan de hemel, de ruimte als beeld van de verlore kosmos, het Jeruzalem vs 11: zij had de heerlijkheid Gods en haar licht was gelijk de steen jaspis, en de stad was zuiver glas gelijk; en de fundamenten van de muur van de stad was met allerlei kostelijk gesteente versierd (glazen) - en de stad behoeft de zon en de maan niet want de heerlijkheid Gods heeft haar verlicht.

Vervolgens *de glazen, vensters op vroomheid en de historische context:*

1. Neem *de oudste glazen*, dus die in het koor en in het transept -[afb. 14] die kenmerken zich door een sterk Bijbelse nauwkeurigheid - ze zijn niet middeleeuws, in die zin dat niet heiligen en hun vitae domineren maar het evangelie *sec*, het is de boodschap van het zuivere woord dat in glas is gevat het weerspiegelt het Bijbels humanisme waarvan Erasmus als een van de grondleggers was.

De met het Bijbels of evangelisch humanisme verbonden opvattingen is dus de positie van het midden, het niet-radical, dus zowel tegen de harde lijn van de roomse kerk als het radicale hervormers. Die beweging is in het spanningsveld van de 16^e eeuw heel sterk geweest en heeft in bestuurlijke en kerkelijke kringen veel aanhang gehad, dus ook onder magistraten en kerkbestuurders. Daarom bij voorbeeld ook gematigd geweest in het vervolgen van ketteren, met uitzondering van radicale dopersen omdat die staatsgevaarlijk waren, maar men was niet proactief om verdachten te veroordelen of aan het Hof van Holland over te leveren omdat men daarbij ook gesteld was op de stedelijke autonomie, denk aan het stedelijk zelfbewustzijn dat zich in prestigieuze gebouwen etaleert. In die zin is Gouda niet afwijkend geweest van bij voorbeeld Rotterdam in dezelfde periode.

Nu zou dat ook de een rol kunnen hebben gespeeld bij de wijze waarop in Gouda het gevaar van de **beeldenstorm** is afgewend- het stadbestuur heeft anticiperend opgetreden door bewaking in te stellen bij de stadspoorten, schepen te controleren en de St Jan te sluiten na elke kerkdienst¹²- anderzijds is de vraag in hoeverre politieke of godsdienstige motieven hierbij aanwezig zijn geweest, en er niet in de eerste plaats grote bezorgdheid was om vernieling te voorkomen van de kerk waaraan

¹¹ Dit gedeelte vooral uit diss. Bianca van den Berg, p. 169 e.v.

¹² 1000 jaar Gouda, p. 213

men op dat moment volop bezig was om er een schitterend gebouw van te maken: bovendien de oudste glazen waren nog maar net 10 jaar oud.

1572 is een volgend ijkpunt: weliswaar is na besluit van de staten van Holland inzake de religiekwestie de kerk toegewezen aan de protestanten en hun eredienst - wat het weghalen van de altaren en altaarstukken inhield - maar de glazen bleven in takt: ook hier naast politiek-religieuze stellingname van het stadsbestuur, geldt natuurlijk ook het feit dat zulke kostbare en fraaie ramen waarvoor men zoveel moeite had gedaan niet zomaar verwijderd kunnen worden.

1580-1581: de (kapel)glazen over lijden van Christus - afkomstig uit het Regulierenklooster van Stein dat sinds 1549 in Gouda zich had gevestigd in een klooster aan de Raam (Brigittenklooster) [Erasmus in klooster Stein van 1486-1491]: in 1576 verkocht voor afbraak, maar de glazen naar de Sint Jan - tekent het politiek/religieuze klimaat [afb. 15]

Glas 1 was het eerste glas waarmee de beglazing na de alteratie werd voortgezet: geschonken door de Staten van Holland: de vrijheid van consciëntie: dit was het politieke program van het gewest Holland, en tegelijkertijd ook dat van het stadsbestuur en gedeeld door de kerkmeesters - ook dit ademt een bepaalde geest van ruimte, van een middenpositie [afb 16]

Een laatste ijkpunt is de periode na 1618-1619, dus na de synode van Dordt -waarvan de afloop repercussies had op politiek en kerkelijk terrein: het streven van Holland (en van veel Hollandse steden, met name ook Gouda) met politieke steun leervrijheid binnen de kerk te realiseren, was als minderheidsstandpunt uiteindelijk mislukt - de kerk zou geen libertijnse kerk maar een gereformeerde/calvinistische kerk zijn met een vastgelegde belijdenis, een hechte kerkelijke organisatie (classis, synode) en kerkelijke tucht.

De consequenties was en andere kerkelijke lijn en andere politici op het regeerkussen.

Wat de glazen betreft, heeft dit slechts enkele kleine repercussies gehad: bv op glas 15 werd de afbeelding van God de vader in 1621 verwijderd [afb. 17] [maar overigens bij de restauratie van begin 20^e eeuw weer hersteld] - Deze illustratie van de veranderingen na Dordt heeft Gouda de kwalificatie opgeleverd van *'bolwerk van rechtzinnigheid'*.

6. Beeldvorming van het verleden

Deze typering van het Gouda als bolwerk van rechtzinnigheid sinds de zeventiende eeuw, heeft wel zijn stempel op het imago van Gouda gezet.

Door deze typering wordt er een contrast aangegeven met de periode daarvoor, die zich kenmerkte door een grote mate van verdraagzaamheid, volgens sommigen was Gouda daarin zelfs koploper in vergelijking met andere Hollandse steden.

Anderzijds suggereert deze typering dat vanaf het moment dat de gereformeerden in het stadsbestuur de overhand hebben, de onverdraagzaamheid is toegenomen. Ik denk dat dit in grote lijnen wel klopt, maar dat Gouda hierin slechts gradueel verschilt van de meeste Hollandse steden en niet principieel: de uitgangspunten en doelstellingen van het beleid op godsdienstig gebied verschilden in Gouda en Rotterdam niet wezenlijk: een soort gematigde middenpositie, ook na 1619 en het voorbeeld van Crabeths altaarstuk voor de parochie van Sint Jan Baptist illustreert dat.

Maar misschien houdt het voortleven van deze typering verband met de wijze waarop het seculiere Gouda aankijkt tegen het kerkelijke Gouda - en daarmee zijn we weer terug bij het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente (en andere recente kerkgebouwen uit rechts-orthodoxe hoek) : want dat beeld wordt misschien gevoed door de visuele aanwezigheid van echt gereformeerden en hun imponerende kerken [vgl zin in 1000 jaar Gouda: *"de stad van de zware gereformeerden die op zondag het straatbeeld in en rond de stad kleuren in tinten van donkergrijs tot zwart"*] enerzijds en een Sint Jans gemeente anderzijds die weliswaar 'hart voor de stad' heeft en zich als missionaire gemeente naar buiten wendt, maar die in het bezit is van een kerkgebouw dat ze ooit onder pressie in bezit heeft genomen en dat zij zondags voor toeristen gesloten houdt terwijl dit gebouw toch eigenlijk het eigendom is van 'alle Gouwenaars'.....maar dat is een vraag die niet ik maar dhr. Schotanus zal uitwerken.